SUG'URTA MUNOSABATLARIDA MEDIATSIYA INSTITUTINING HUQUQIY MEXANIZMLARI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Obidova Dilshodaxon Qobiljon qizi
Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti
Obidovadilshoda123@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada sug'urta munosabatlaridan kelib chiqadigan nizolarni hal etishda mediatsiyaning huquqiy tabiati, o'ziga xos xususiyatlari va qo'llanilish imkoniyatlari tahlil qilinadi. O'zbekiston qonunchiligi hamda xorijiy tajriba (Yevropa Ittifoqi, Buyuk Britaniya, Germaniya, Singapur) qiyosiy-huquqiy jihatdan o'rganilib, sug'urta mediatsiyasini rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *mediatsiya, sug'urta shartnomasi, sug'urtalovchi, sug'urtalanuvchi, nizolarni muqobil hal etish, sug'urta ombudsmani, sug'urta tovoni, mediatsiya kelishuvi.*

Аннотация. *В статье анализируются правовая природа и особенности применения медиации при разрешении споров из страховых правоотношений. Проводится сравнительно-правовой анализ законодательства Республики Узбекистан и зарубежного опыта, вносятся предложения по совершенствованию института страховой медиации.*

Ключевые слова: *медиация, договор страхования, страховщик, страхователь, альтернативное разрешение споров, страховой омбудсмен, страховое возмещение.*

Abstract. *The article examines the legal nature, specific features and application prospects of mediation in insurance disputes, compares Uzbek legislation with foreign experience (EU, UK, Germany, Singapore) and proposes*

measures to improve insurance mediation in Uzbekistan.

Keywords: *mediation, insurance contract, insurer, policyholder, alternative dispute resolution, insurance ombudsman, insurance indemnity.*

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida sug'urta xo'jalik yurituvchi subyektlar va fuqarolarning mulkiy manfaatlarini himoya qilishning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonda sug'urta bozori izchil rivojlanmoqda, majburiy sug'urta qamrovi kengaymoqda, shu bilan birga sug'urta shartnomalaridan kelib chiqadigan nizolar soni ham ortmoqda. Bunday nizolar asosan sug'urta hodisasining mavjudligi, sug'urta tovoni miqdori va to'lash muddati, shartnoma shartlarini talqin qilish hamda sug'urtalovchining to'lovdan bosh tortishi bilan bog'liq.

Nizolarni sud orqali hal etish jarayonning uzoq davom etishi, sud xarajatlari, ekspertiza zarurati, tomonlar munosabatlarining buzilishi va ma'lumotlar oshkor bo'lish xavfi kabi kamchiliklarga ega. Shu sabablarga ko'ra jahon amaliyotida mediatsiya keng qo'llanilmoqda. O'zbekistonda 2018 yil 3 iyuldagi "Mediatsiya to'g'risida"gi O'RQ-482-son Qonun qabul qilinishi bu institutning mustahkamlanishiga asos bo'ldi. Biroq sug'urta munosabatlarida mediatsiya hali yetarli o'rganilmagan: tomonlarning informatsion tengsizligi, shartnoma shartlarining sug'urtalovchi tomonidan oldindan belgilanishi va ijtimoiy ahamiyati mediatsiya mexanizmini bu sohaga moslashtirishni talab qiladi.

Tadqiqotning maqsadi – sug'urta munosabatlarida mediatsiyaning huquqiy mexanizmlarini tahlil qilish, qonunchilikdagi bo'shliqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish. **Vazifalar:** sug'urta mediatsiyasi tushunchasini aniqlash; sug'urta nizolarining o'ziga xosligini tahlil qilish; xorijiy tajribani o'rganish; milliy qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar berish.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlar tahlili

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy-huquqiy, formal-yuridik va mantiqiy usullardan foydalanildi. Normativ baza sifatida Fuqarolik kodeksi, "Mediatsiya to'g'risida"gi va "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonunlar, protsessual kodekslar,

shuningdek 2008/52/EC-sonli Mediatsiya to'g'risidagi Direktiva, 2016/97/EU-sonli Sug'urta distribyutsiyasi to'g'risidagi Direktiva va 2019 yilgi Singapur konvensiyasi o'rganildi. Mediatsiya nazariyasi L. Riskin, F. Sander, C. Menkel-Meadow, A. Y. Kabirov, M. Y. Salmin kabi olimlar tomonidan o'rganilgan, biroq sug'urta nizolarini mediatsiya orqali hal etishning maxsus huquqiy mexanizmi milliy ilmiy adabiyotda yetarlicha tizimlashtirilmagan, bu mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

1. Sug'urta munosabatlarida mediatsiyaning tushunchasi va huquqiy tabiati

1.1. Mediatsiya va sug'urta vositachiligi

"Sug'urta mediatsiyasi" atamasi ikki ma'noda qo'llanadi: birinchisi – betaraf uchinchi shaxs (mediator) ko'magida nizoni hal etish usuli; ikkinchisi – ingliz tilidagi insurance mediation atamasining tarjimasi bo'lib, sug'urta agentlari va brokerlarining faoliyati, ya'ni sug'urta vositachiligi. Yevropa Ittifoqida bu faoliyat 2002/92/EC-sonli, keyinchalik 2016/97/EU-sonli Direktiva bilan tartibga solingan. Maqolada atama birinchi ma'noda qo'llanadi.

1.2. Mediatsiyaning huquqiy asoslari

"Mediatsiya to'g'risida"gi Qonunga muvofiq mediatsiya – tomonlarga o'zaro maqbul kelishuvga erishishda ko'maklashadigan mediator ishtirokidagi nizoni hal etish tartib-taomilidir. Qonun ixtiyoriylik, tomonlarning tengligi, mediatorning betarafligi va mustaqilligi, maxfiylik kabi tamoyillarni mustahkamlaydi. Sug'urta nizolari fuqarolik-huquqiy xarakterga ega bo'lib, dispozitivlik tamoyili amal qiluvchi soha hisoblanadi, shu bois sug'urta tovoni miqdori, to'lov muddati va shakli, shartlarni talqin qilish kabi masalalar mediatsiya uchun yaroqli. Mediatsiya Fuqarolik kodeksi va "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonun normalari doirasida, ularga zid bo'lmagan holda qo'llanadi.

1.3. Sug'urta nizolarining o'ziga xos jihatlari

Mediatsiya samaradorligini belgilovchi xususiyatlar quyidagilardir. Birinchidan, tomonlar o'rtasida informatsion va iqtisodiy nomutanosiblik mavjud: sug'urtalovchi professional ishtirokchi, sug'urtalanuvchi esa, ayniqsa fuqaro, bunday imkoniyatga ega emas, shu sababli mediator betarafligi va tomonlar

tengligini ta'minlashi muhim. Ikkinchidan, nizolarning aksari faktik va miqdoriy xarakterda (zarar miqdori, hodisa sabablari, ekspert xulosalari), mediatsiyada esa maqbul variantlar tezroq topiladi. Uchinchidan, sug'urta uzoq muddatli ishonchli munosabat bo'lib, mediatsiya uni saqlab qoladi, sud esa odatda g'olib va mag'lub tomonni belgilab, aloqani uzadi. To'rtinchidan, sug'urtalovchi uchun obro' va maxfiylik muhim. Beshinchidan, sug'urta ijtimoiy funksiyani bajaradi, shuning uchun nizolarni tez va kam xarajat bilan hal etish jabrlanuvchi himoyasi nuqtayi nazaridan ham ahamiyatli.

2. Mediatsiyaning afzalliklari va cheklovlari

Afzalliklari. Mediatsiya sud jarayoniga nisbatan sezilarli qisqa muddatda yakunlanadi; bu sug'urtalanuvchi uchun, ayniqsa zarar tufayli moliyaviy qiyin ahvolga tushgan shaxs uchun, hal qiluvchi ahamiyatga ega. Davlat boji, ekspertiza va vakil xizmatlari xarajatlari kamayadi, mediator haqi esa odatda tomonlar o'rtasida teng taqsimlanadi.

Mediatsiya jarayonida oshkor etilgan ma'lumotlar sudda dalil sifatida ishlatilmaydi (tomonlar boshqacha kelishmagan bo'lsa), bu tijorat sirini va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qiladi. Sud faqat qonunda nazarda tutilgan chorani (pul undirish) qo'llaydi, mediatsiyada esa tovonni bo'lib to'lash, ta'mirlash orqali natura shaklida qoplash, shartnomani yangi shartlarda davom ettirish kabi moslashuvchan yechimlar mumkin. Tomonlar o'zlari ishlab chiqqan kelishuvni odatda ixtiyoriy bajaradi, bu majburiy ijro xarajatlarini kamaytiradi va sud tizimi yukini yengillashtiradi.

Cheklovlari. Mediatsiya barcha sug'urta nizolari uchun universal vosita emas. U sug'urta firibgarligi gumon qilingan hollarda qo'llanmaydi, chunki bunday ishlar jinoyat-huquqiy yoki ma'muriy tartibda ko'riladi; shuningdek majburiy sug'urtada qonun bilan belgilangan minimal kafolatlarni kamaytirishga oid masalalar kelishuv predmeti bo'la olmaydi.

Tomonlarning haqiqiy tengsizligi mediator e'tiborsiz qolsa, zaif tomon (ko'pincha sug'urtalanuvchi) manfaatiga zarar yetkazishi mumkin. Kelishuv tegishli tartibda rasmiylashtirilmasa yoki majburiy ijro mexanizmi bilan ta'minlanmasa, ijro

etilmaslik xavfi saqlanadi. Shartnoma qoidalarining qonunga muvofiqligi kabi prejudisial huquqiy savollar bo'yicha esa sud amaliyoti shakllanishi zarur. Shu sababli mediatsiya sud himoyasini inkor etmaydi, balki uni to'ldiradi; kelishuvga erishilmasa, sudga murojaat qilish huquqi saqlanib qoladi.

3. Xorijiy tajribaning qiyosiy tahlili

Yevropa Ittifoqida 2008/52/EC-sonli Direktiva mediatsiyani rag'batlantirish, kelishuvlar ijrosini ta'minlash va maxfiylikni kafolatlashga qaratilgan, shuningdek mediatsiya davomida da'vo muddatining to'xtatilishiga imkon beradi. Iste'molchilar nizolarini muqobil hal etish qoidalari sug'urta sohasini ham qamrab oladi, 2016/97/EU-sonli Direktiva esa shikoyatlarni ko'rib chiqish tartibini kuchaytirgan.

Buyuk Britaniyada Moliyaviy ombudsman xizmati sug'urta bo'yicha shikoyatlarni ko'radi: sug'urtalovchi avval shikoyatni o'zi ko'rib chiqishi shart, mijoz qoniqmasa ombudsmanga murojaat qiladi, qaror esa mijoz rozi bo'lsa sug'urtalovchi uchun majburiy. Bu model mediatsiya va arbitraj elementlarini qo'shgan holda sud tizimidan tashqarida samarali himoya imkonini beradi. Germaniyada sug'urta ombudsmani (Versicherungsombudsmann) iste'molchilar va sug'urta kompaniyalari o'rtasidagi nizolarni ko'radi va muayyan miqdorgacha nizolarda uning qarori sug'urtalovchi uchun majburiy; bu mexanizm sug'urtalovchining ishtiroki bozor ishtirokchilari tomonidan ixtiyoriy qabul qilingan majburiyat sifatida shakllanganini ko'rsatadi. Singapurda Singapur mediatsiya markazi va moliyaviy nizolarni hal etish instituti (FIDReC) bank va sug'urta nizolari bo'yicha qulay va arzon tartib-taomil taklif qiladi; 2019 yilgi Singapur konvensiyasi esa xalqaro tijorat mediatsiyasi kelishuvlarini ijro etish uchun yagona asos yaratdi.

Umumiy xulosa: sug'urta nizolarini sudgacha hal etish odatda ixtisoslashgan institut orqali tashkil etiladi; sug'urtalovchining dastlabki ichki ko'rib chiqish majburiyati belgilanadi; iste'molchi uchun tartib bepul yoki kam xarajatli; ijro mexanizmi mavjud; sudga murojaat huquqi cheklanmaydi.

4. O'zbekiston qonunchiligi va amaliyoti: muammolar va takomillashtirish yo'nalishlari

4.1. Asosiy muammolar

O'zbekistonda mediatsiyaning huquqiy asoslari yaratilgan: mediator faoliyati, tartib-taomil, malaka talablari va kelishuvning huquqiy oqibatlari qonun bilan tartibga solingan, fuqarolik va iqtisodiy protsessual qonunchilikda esa sudning yarashtirish choralari hamda tomonlarning mediatsiya yoki yarashuv kelishuvi tuzish imkoniyati nazarda tutilgan. Yangi tahrirdagi "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonun sug'urtalanuvchilar huquqlarini himoya qilish va sug'urta tashkilotlari faoliyati shaffofligini oshirishga qaratilgan. Biroq quyidagi muammolar saqlanib qolmoqda.

1. Ixtisoslashgan mexanizmning yo'qligi. Umumiy mediatsiya qonunchiligi sug'urta nizolarining o'ziga xosligini (texnik ekspertiza, aktuar hisob-kitoblar, standart shartlarni talqin qilish) hisobga olmaydi, mediatorlar esa ko'pincha sug'urta huquqi va amaliyoti bo'yicha maxsus bilimga ega emas.

2. Mediatsiya qaydlarining kam qo'llanilishi. Sug'urta qoidalari va polislarida nizolarni mediatsiya orqali hal etishga oid shart odatda mavjud emas yoki juda umumiy, natijada tomonlar nizo paydo bo'lgach kelishuvga erishish uchun qo'shimcha vaqt sarflaydi.

3. Huquqiy ong va xabardorlik. Aholi mediatsiya imkoniyatlari haqida yetarli ma'lumotga ega emas; sug'urtalovchilar ham mediatsiyani ko'pincha ortiqcha xarajat yoki o'z pozitsiyasidan chekinish sifatida qabul qiladi.

4. Sudgacha shikoyat tartibi. Sug'urtalovchining shikoyatlarni ichki ko'rib chiqish va javob berish muddatlari hamda mediatsiyaga yo'naltirish mexanizmi aniq belgilanmagan.

5. Kelishuvning ijrosi. Mediatsiya kelishuvi ixtiyoriy ijro etilmaganda uni majburiy ijro etish tartibi sodda va ishonchli bo'lishi, sud tomonidan tasdiqlash yoki notarial guvohlantirish mexanizmlari amaliyotda samarali ishlashi zarur.

6. Zaif tomon himoyasi. Fuqaro-sug'urtalanuvchi uchun kelishuv adolatliligini ta'minlovchi qo'shimcha kafolatlar (imzolashdan oldin o'ylash muddati, mustaqil huquqiy maslahat olish imkoniyati) qonunda belgilanmagan.

4.2. Takomillashtirish bo'yicha takliflar

Birinchi taklif – mediatsiya qaydini kiritish. Sug'urta qoidalari va namunaviy shartnomalarda nizo yuzaga kelganda tomonlar avvalo mediatsiyaga murojaat qilishi to'g'risidagi shart nazarda tutilishi kerak. Fuqaro uchun u majburiy emas, ixtiyoriy taklif bo'lishi va sudga murojaat huquqini cheklamasligi lozim.

Ikkinchi taklif – sug'urta ombudsmani yoki ixtisoslashgan mediatsiya markazini tashkil etish. U tartibga soluvchi organ yoki sug'urta tashkilotlari uyushmasi qoshida mustaqillik kafolatlari bilan tuzilib, shikoyatlarni ko'rib chiqadi, mediatsiya xizmatini ko'rsatadi va tahliliy xulosalar tayyorlaydi.

Uchinchi taklif – sug'urta mediatorlarini maxsus tayyorlash. Sug'urta huquqi, zararni baholash va aktuar asoslari bo'yicha qo'shimcha malaka dasturini oliy ta'lim muassasalari, sug'urta uyushmasi va mediatsiya markazlari hamkorligida joriy etish.

To'rtinchi taklif – sudgacha shikoyat tartibini mustahkamlash. Sug'urtalovchi tovondan to'liq yoki qisman bosh tortganda asoslarini yozma bildirishi hamda mediatsiya yoki sudgacha shikoyat qilish huquqi haqida ogohlantirishi shart bo'lsin.

Beshinchi taklif – kelishuv ijrosini kuchaytirish. Kelishuvni sud tomonidan tasdiqlash va majburiy ijro hujjati sifatida e'tirof etish tartibini soddalashtirish, kelishuvga rioya qilmaslik uchun mas'uliyatni oshirish.

Oltinchi taklif – huquqiy ongni oshirish. Sug'urta tashkilotlari mediatsiya imkoniyati haqida veb-saytlarda, polis ilovalarida va xizmat markazlarida ma'lumot berishi, targ'ibot ishlari olib borilishi zarur.

Yettinchi taklif – sud amaliyotini rag'batlantirish. Sud tayyorgarlik bosqichida tomonlarga mediatsiyani tushuntirishi va ularning roziligi bilan jarayonni vaqtincha to'xtatishi amaliyotini kengaytirish.

4.3. Taklif etilayotgan tartib-taomil modeli

Model quyidagi bosqichlardan iborat: sug'urtalanuvchining yozma shikoyati va sug'urtalovchining belgilangan muddatda (15–30 kun) asoslangan javobi; kelishuv bo'lmasa, mediatsiya imkoniyati haqida yozma xabar; mediatorni kelishuv

asosida yoki markaz ro'yxatidan tanlash; mediatsiya yig'ilishi; kelishuvga erishilsa uni yozma rasmiylashtirish va zarur bo'lsa sud yoki notarial tasdiqlash; kelishuv bo'lmasa sudga murojaat huquqining saqlanishi, mediatsiyada aytilgan fikrlarning sudda ishlatilmasligi.

Muhokama

Mediatsiya sug'urta nizolarida sud tartibiga ijobiy muqobil bo'la oladi, ammo samaradorligi huquqiy baza aniqligi, mediatorlar malakasi, tomonlar xabardorligi va ijro mexanizmiga bog'liq. Mediatsiyaning majburiyligi bahsli masala: ixtiyoriylik tamoyilini hisobga olib, O'zbekistonda majburiy mediatsiya emas, rag'batlantirish choralari (sudning mediatsiyaga yo'naltirishi, muvaffaqiyatli mediatsiyada davlat bojining qisman qaytarilishi) maqbulroq. Shuningdek sug'urtalovchi manfaati va sug'urtalanuvchi himoyasi o'rtasida muvozanat zarur, aks holda mediatsiya kuchli tomon uchun bosim vositasiga aylanishi mumkin. Tadqiqot cheklovi: sug'urta mediatsiyasi bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar yetarli emas, kelgusida empirik tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiq.

Xulosa

Sug'urta nizolari fuqarolik-huquqiy tabiati, tomonlarning uzoq muddatli manfaatdorligi va moliyaviy xarakteri tufayli mediatsiya uchun qulay sohadir. "Sug'urta mediatsiyasi" atamasini nizolarni hal etish usuli va sug'urta vositachiligi o'rtasida farqlash zarur. Xorijiy tajriba sug'urta nizolarini ixtisoslashgan sudgacha hal etish institutlari orqali samarali tartibga solish mumkinligini ko'rsatadi. O'zbekistonda huquqiy asos mavjud bo'lsa-da, ixtisoslashgan mexanizm, mediatorlarning malakasi, sudgacha shikoyat tartibi va ijro kafolatlari takomillashtirishni talab qiladi. Muallif quyidagilarni taklif etadi: mediatsiya qaydini kiritish; sug'urta ombudsmani yoki ixtisoslashgan markaz tashkil etish; mediatorlarni maxsus tayyorlash; sudgacha shikoyat tartibini mustahkamlash; ijroni kuchaytirish; huquqiy ongni oshirish; sudning mediatsiyaga yo'naltirish amaliyotini rag'batlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi (sug'urta shartnomasiga oid normalar).

2. O'zbekiston Respublikasining "Mediatsiya to'g'risida"gi 2018 yil 3 iyuldagi O'RQ-482-son Qonuni.

3. O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahrir).

4. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi.

5. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual kodeksi.

6. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters.

7. Directive (EU) 2016/97 of the European Parliament and of the Council of 20 January 2016 on insurance distribution.

8. United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation (Singapore Convention), 2019.

9. Riskin L. L. Understanding Mediators' Orientations, Strategies, and Techniques: A Grid for the Perplexed // Harvard Negotiation Law Review. – 1996. – Vol. 1.

10. Sander F. E. A. Varieties of Dispute Processing // The Pound Conference. – St. Paul, 1979.

11. Menkel-Meadow C. Mediation and Its Applications for Good Decision Making and Dispute Resolution. – Cambridge: Intersentia, 2016.

12. Financial Ombudsman Service (UK), Versicherungsombudsmann e.V. (Germaniya), Singapore Mediation Centre va FIDReC: rasmiy veb-sayt materiallari.